

Studia z Dziejów Średniowiecza, t. 25, 2022

Julia Mozdzeń
(Uniwersytet Gdański)

<https://orcid.org/0000-0003-4932-5546>

Buch des Gedächtniß – najstarsza księga
miasta Chojnic (1436–1544)¹.
Okoliczności powstania
i komentarz kodykologiczny

<https://doi.org/10.26881/sds.2022.25.09>

Keywords: Chojnice, chancellery, town council, council record, memory, fifteenth century

Wśród małych miast pruskich nadal jest wiele takich, których księgi miejskie, choć zachowane², wciąż czekają na swego wydawcę. Należą do nich Chojnice, których najstarsza księga radziecka założona w 1436 r.³ wzbudzała zainteresowanie przede wszystkim historyków badających okres nowożytny. Księga jest przechowywana w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy w zespole Akta miasta Chojnic pod sygn. 33⁴ i jest podstawowym źródłem do poznania przeszłości tego miasta. Była także wykorzystywana do badań

¹ Publikacja powstała w ramach badań porównawczych prowadzonych w ramach grantu przyznanego przez Narodowe Centrum Nauki, program Sonata 11, realizowanego w Towarzystwie Naukowym w Toruniu (nr 2016/21/D/HS3/02697) pt.: „Normowanie miejskiej rzeczywistości w Toruniu w średniowieczu i wczesnej nowożytności”. Autorka jest kierownikiem projektu.

² Wspomniana w zestawieniu zachowanych ksiąg miejskich małych miast pod nr 6, zob. H. Samsonowicz, *Średniowieczne księgi sądowe małych miast* [w:] *Homines et Societas, Czasy Piastów i Jagiellonów. Studia historyczne ofiarowane Antoniemu Gąsiorowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Poznań 1997, s. 478.

³ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy [dalej: APB], Akta miasta Chojnic, 1675, 33.

⁴ Księga wzmiankowana ogólnie w *Wypisy do dziejów Chojnic z księgi Rady Miejskiej* [w:] *Dzieje ziemi i powiatu chojnickiego*, t. 4: *Dzieje ziemi chojnickiej w wypisach*, oprac. J. Knopek, Chojnice 2008, s. 33–34; J. Buda, *Akta i księgi okresu księgi wpisów z Prus Królewskich w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy. Stan*

nad dziejami komturstwa człuchowskiego⁵. Wielokrotnie cytowana w literaturze, księga ta nadal pozostaje trudno dostępna dla większości badaczy dziejów Chojnic. Barięram w dostępie do jej treści jest niewątpliwie zły stan zachowania, częściowo wytarte i wykruszone partie tekstu, które z powodu braku marginesów ucierpiały w wyniku wieloletniego użytkowania, a także gęsty i momentami wyblakły dukt pisma⁶. Najstarsza księga miasta Chojnic jest typową ogólną księgą wpisów⁷, partie średniowieczne zawierają przemierzane ze sobą zapiski zawierające protokoły z posiedzeń rady i ławy miejskiej, informacje o zdobyciu obywatelstwa przez poszczególnych mieszczan, wyniki kiery, a także odpis statutów cechów chojnickich.

Omawianą księgę wspomina Anton Brillowski w artykułach poświęconych średniowiecznej historii Chojnic wydanych w kilku częściach w latach 1828–1830⁸. Pierwszym badaczem, który pokusił się o krytyczne uwagi odnoszące się do treści i datacji manuskryptu, był Paul Petras, chojnicki dziennikarz, miłośnik historii, który w 1910 r. opublikował swoją *Chronik der Stadt Konitz*⁹. Bliższą charakterystykę gatunkową księgi i cenne uwagi dotyczące jej zawartości przyniósł dopiero wstęp merytoryczny do *Inwentarza Archiwum Miasta Chojnic*, opracowany przez historyka Witolda Looka w 1975¹⁰, zachowany niestety tylko w maszynopisie. Księga

opracowania i pomoce archiwalne [w:] *Kancelarie okresu księgi wpisów w Prusach Królewskich*, red. A. Tomczak, Warszawa 1994, s. 131–132.

⁵ Kilka fragmentów, m.in. testamenty i zapisy fundacyjne z XV w. dla kościoła parafialnego w Chojnicach, wydał drukiem Paul Peter Panske, zob. *Handfesten der Komturei Schlochau, nebst einigen verwandten Urkunden für den Druck*, bearb. v. P.P. Panske, Danzig 1921, („Quellen und Darstellungen zur Geschichte Westpreußens”, Bd. 10), s. 185–186, 198–199; por. także uwagi wydawcy w indeksie osobowym odnoszące się do informacji o komturach człuchowskich.

⁶ Wstępne uwagi charakteryzujące księgę autorka zamieszcza w artykule: A. Girsztowt, J. Możdżeń, *Najstarsze statuty cechowe Chojnic, cz. 1: Statut krawców z 1417 r.* [w:] *Pomerania – Prussia – Polonia. Księga Jubileuszowa Profesora Wiesława Długokęckiego z okazji 65. rocznicy urodzin*, red. R. Kubicki, Gdańsk 2022, s. 85–95.

⁷ J. Tandecki, *Edycje średniowiecznych ksiąg wpisów z terenu Prus Królewskich. Stan obecny i postulaty badawcze* [w:] *Kancelarie okresu księgi wpisów w Prusach Królewskich*, red. A. Tomczak, Warszawa 1994, s. 138, 141.

⁸ A. Brillowski, *Geschichte der Stadt Conitz in Westpreußen*, „Preussische Provinzial-Blätter” 1829, Bd. 1, s. 407–506; 1829, Bd. 2, s. 313–324, 444–454, 519–532, tu zwłaszcza, s. 450, przyp. 12; 1830, Bd. 3, s. 39–55, 221–229.

⁹ P. Petras, *Chronik der Stadt Konitz*, Konitz 1910, s. 77.

¹⁰ W. Look, *Inwentarz archiwum miasta Chojnic 1356–1772/1801*, Warszawa 1975, s. 77–78 [mps w APB)].

Fot. 1. Oprawa książki

Źródło: APB, Akta miasta Chojnic, 1675, 33. Fot. Julia Możdżeń.

jest stale wykorzystywana w badaniach nad dziejami Chojnic¹¹. W 2018 r. ukazały się skrótowe wypisy ze średniowiecznej części owej księgi opracowane w języku polskim przez Jacka Knopka. Samej księgi jednak autor bliżej nie scharakteryzował¹².

Cel i okoliczności powstania

Najstarsza księga miasta Chojnic była przedmiotem zainteresowania już w okresie nowożytnym. W 1724 r. pracujący jako sekretarz miejski, chojniczanin z urodzenia, przyszedł burmistrz tego miasta, Isaak Gotfryd Goedtke (1691–1765)¹³ opracował na podstawie archiwaliów miejskich pierwszą historię Chojnic¹⁴. Ukazała się ona drukiem w Gdańsku¹⁵. Goedtke poświęcił obszerny paragraf (nr 14) zagadnieniu okoliczności założenia pierwszej księgi miejskiej w Chojnicach, co w skali innych miast pruskich można uznać za ewenement. Autor ten stwierdził, że księga zwana *Buch des Gedächtniß* (księga pamięci) powstała w roku 1466 (data błędna, o czym niżej) w celu ochrony pamięci „spraw o wielkiej wadze”.

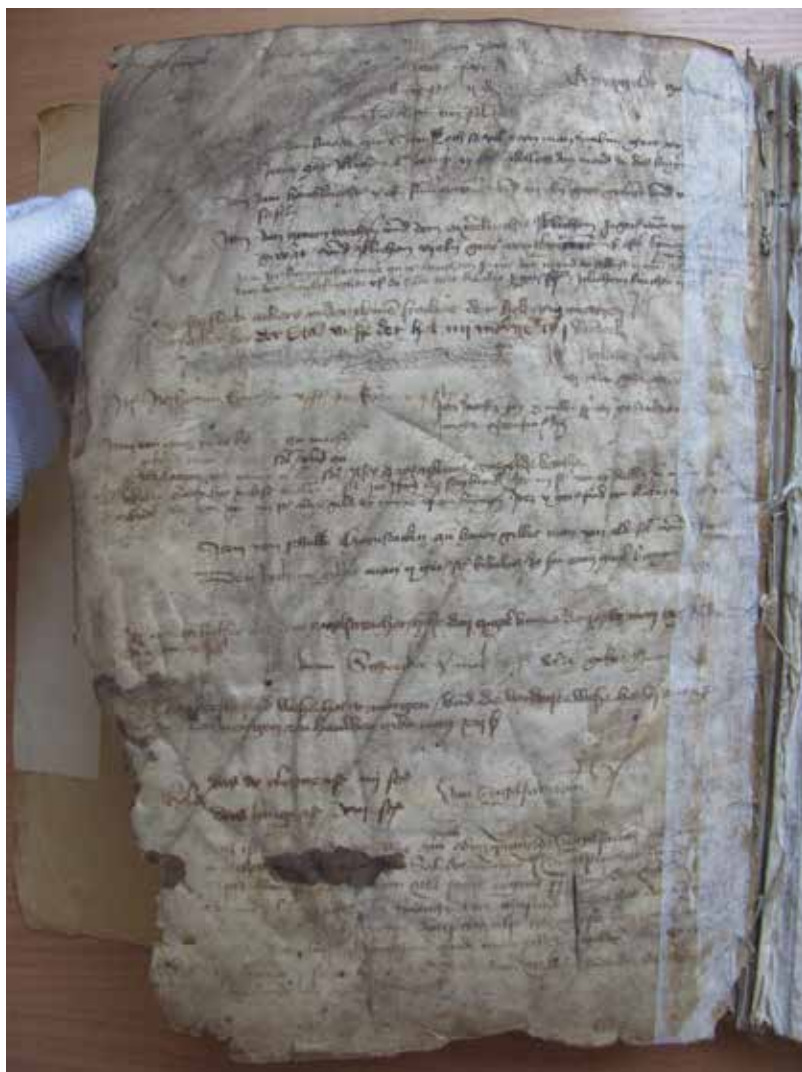
¹¹ K. Bruski, *Chojnice w średniowieczu (do roku 1466)* [w:] *Dzieje Chojnic*, red. K. Ostrowski, wyd. 2, Chojnice 2010, s. 66; R. Czaja, *Chojnice. Historia i rozwój przestrzenny miasta* [w:] *Atlas historyczny miast polskich*, t. 1: *Prusy Królewskie i Warmia*, z. 7, oprac. R. Czaja, R. Golba, Z. Koział, I. Lewandowska, Toruń 2013, s. 7–14, tam dalsza literatura.

¹² *Zapiski rady miejskiej* [w:] *Wypisy do „Dziejów Chojnic”*, oprac. J. Knopek, Chojnice 2018, s. 75–93, tu s. 80.

¹³ P. Czaplewski, *Goedtke Izaak Gottfried* [w:] PSB, t. 8, red. K. Lepszy, Wrocław–Kraków–Warszawa 1939, s. 199; Z. Strómski, *Goedtke Izaak Gotfryd* [w:] *Pamięci godni. Chojnicki słownik biograficzny 1275–1980*, Bydgoszcz 1986, s. 24; S. Gierszewski, *Goedtke Izaak Gotfryd* [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 2, Gdańsk 1994, s. 74–75; A. Groth, *Ustrój miasta* [w:] *Dzieje Chojnic*, red. K. Ostrowski, Chojnice 2003, 141–142.

¹⁴ Faksymile wraz z tłumaczeniem na j. polski, zob. I.G. Goedtke, *Geschichte der Stadt Conitz / Historia miasta Chojnic*, oprac. F. Pabich, A. Czapezyk, tłum. L. Stoltmann, Chojnice 1991.

¹⁵ I.G. Goedtke, *Geschichte der Stadt Conitz worinnen do wohl von derselben Benennung, Ursprung, Erbauung, Rechten, Freyheiten, Gütern und andern hiezur gehörigen Sachen, als auch von denen Kriegen, Belagerungen, Brand-schaden, Pest-Zeiten und andern denckwürdigen Begebenheiten mehr gehandelt wird: Alles ausgeschriebenen und andern glaubwürdigen Urkunden genommen. Worzu eine kurze Nachricht von einigen gelehrten Leuten, so in der Stadt Conitz gebohren, hinzugethan worden*, Danzig: gedruckt bey E.Edl. Rahts und des Gymnasii Buchdr. seel. Joh. Dan. Stollen Wittwen, durch Thomas Johann Schreiber, [1724], dostępne: <http://staredruki.ihuw.pl/stWeb/single/366/> [dostęp: 29.11.2021].

Fot. 2 i 3. XV-wieczne zapiski na odwrociu górnej okładziny (z lewej) oraz karta tytułowa książki, s. 1 (z prawej)

Źródło: APB, Akta miasta Chojnic, 1675, 33. Fot. Julia Możdżeń.

Dawniej bowiem wszelkie sprawy polecano pamięci urzędujących rajców, którzy zmieniali się często, a gdy umierali, zacierala się pamięć o sprawach ważnych dla całego miasta¹⁶. Zainteresowanie Goedtkego najstarszą księgą miejską wiązało się zapewne ze zleconym mu zadaniem założenia w 1723 r. księgi kiery, którą rozpoczęła tworzyć od 1700 r. i pragnął poprzedzić wstępem o organizacji wyborów do rady miejskiej, a także omówić historię powstania innych urzędów¹⁷. Opracował także skorowidze rzeczowe oraz rejestry z miejskich ksiąg wpisów Chojnic w układzie alfabetycznym¹⁸.

Księga miasta Chojnic jest o tyle interesująca, że ma zachowany wyraźny wstęp z rozbudowanym objaśnieniem przyczyn jej założenia¹⁹. Oto jego brzmienie (zob. fot. 2):

In der jarczal uns[er]s h[e]r[e]n Jh[es]u X[risti] tusent vierhundert und der noch im sechs un[d]dr[e]isegestem [1436] jo[re] anhebende, haben wir nochgescr[ibene] burgermeister[n] und rathman[n]e Conicz, als Heynrich Swentener, Albrecht Wychard, Niclos Marlow, Jurge Donner, H[er]man Leppyn, Hans Harmethe, Jacob Czinbrucke und Lorencz Czappe czu herczen czu genomen, und eygentlichen mit dysem rathe betrachtet und dirkant, wy das vyle sachen und hendelungen, dy vor deme rathe <alle> jerlich und tegelich gehirbart und gehandelt werden, do ernste und große macht an[n]e lyeth, us das rathis gedechtnis komen etc. Dis hindert und benympt nu anders nicht, denne dy ofte und jerliche entsachu[n]ge und der naturliche to<e>d des rathis etc. Uff das, das dis mu<e>ge wandelt werde, und alle sachen wol czu gedechtniß werden gebracht, und nicht mit deme rathe vorsterben, noch in vorgessenheit komen. Seyn wir eyns wurden, das man ale sachen do etczwas große macht, an[n]e lyeth, in dis buch, das eyn buch des gedechtniß sal heisen sullen, werden gescr[iben] by uns[er]n gecziten und by eyns icklichen czukompftigen rathis gecziten czu langen joren, mit sulcher und kumelicher underscheit, das eyn icklich rath <alle jerlich> sich by namen sal vorne anlaßen in dis buch loßen schriben. Uff das man mag wissen, ob man die sachen

¹⁶ I.G. Goedtke, *Geschichte der Stadt Conitz...*, s. 36 w wersji niemieckojęzycznej.

¹⁷ *Ibidem*, s. 37.

¹⁸ J. Buda, *Akta i księgi okresu księgi wpisów z Prus Królewskich...*, s. 134.

¹⁹ APB, Akta miasta Chojnic, 1675, 33, s. 1 [numeracja według współczesnej paginacji ołówkowej].

wurde vornwen wellen, by welchs rathis gecziten, die sachen weren geendet, berichtet und gelendet²⁰.

Poznajemy zatem skład gremium rady miejskiej, która samodzielnie podjęła decyzję o założeniu księgi w 1436 r. Nie powołano się przy tym ani na dobry zwyczaj, ani na inne miasta mające być wzorem dla praktyki kancelaryjnej²¹. W świetle tej zapiski rajcy przedstawiają siebie jako pełniący funkcję strażników pamięci o sprawach dotyczących mieszczan i całych dziejów miasta. Temu też służył zabieg zapisania ich nazwisk w celu utrwalenia „pamięci rady”, rozumianej kolektywnie jako „nośnik wiedzy” całego organu zarządzającego miastem, pełniącego zarówno funkcje prawodawcze, jak i sądownicze. Historycy częściej jednak przypisują tę funkcję notariuszom prowadzącym kancelarię²². Oni sami dawali czasem świadectwo takiego samopostrzegania, nie omieszkując zapisać własnego imienia i nazwiska²³. Jednak w Chojnicach to rajcy jako wspólnota rządzących miastem dała wyraz samoświadomości w postrzeganiu własnego urzędu. Medium wspomagającym ową pamięć była właśnie zakładana księga. Interesujące są szczegółowe motywacje rajców wyjaśniające, dlaczego owa kolektywna pamięć stała się w ich ocenie niewystarczająca. Zagrożona była jej trwałość przez coroczne zmiany na stanowiskach rajców, a także ich naturalną śmierć. Pomocą w zachowaniu owej wiedzy o mieście miała służyć „księga pamięci”, która była nośnikiem magazynującym, o trwałości dłuższej niż okres życia członków rady. Życzeniem założycieli księgi był szczególnie obowiązek corocznego zapisywania wyników pracy. Niestety, wbrew temu, co sugerował Goedtke, nie wiemy, jakie okoliczności

²⁰ Odpisy źródeł w całym artykule wykonano z zastosowaniem instrukcji wydawniczej: A. Wolff, *Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI w.*, SŻ 1957, t. 1, s. 155–184.

²¹ Przykładowo, jako motywację do założenia księgi sądowej miasta Kamionki w 1481 r. podano inne miasta, chęć wspomnienia pamięci mieszczan oraz powiększenia pożytku i przychodu w mieście, zob. *Księga sądowa miasta Kamionki w ziemi lubelskiej 1481–1559*, oprac. A. Sochacka, G. Jawor, Lublin 2009, s. 6; por. uwagi H. Manikowska, A. Kozak, *Przeszłość wywołana – zeznania przed sądem [w:] Przeszłość w kulturze średniowiecznej Polski*, t. 2, red. H. Manikowska, Warszawa 2018, s. 378–379.

²² M. Starzyński, *Archiwa miejskie w średniowiecznych strategiach pamięci [w:] Przeszłość w kulturze średniowiecznej Polski*, t. 1, red. J. Banaszkiwicz, A. Dąbrówka, P. Węcowski, Warszawa 2018, s. 466–467.

²³ Przykład księgi sądowej miasta Kamionki podaje H. Manikowska, A. Kozak, *Przeszłość wywołana...*, s. 378–379.

skłoniły rajców chojnickich do założenia księgi akurat w 1436 r. Pisarz chojnicki odnotowujący na polecenie rady wstępną formułę księgi, tak opisał te przyczyny: „dy ofte und jerliche entsachu[n]ge und der naturliche to<e>d des rathis etc.” Z jednej strony zatem coroczna zmiana na piastowanym urzędzie przeskadzała, zdaniem rajców, zachowaniu wielu spraw w pamięci, a dodatkowo – wadziła temu ich naturalna śmierć. Pamięć osoby piastującej urząd była w XV w. nadal jednym z ważniejszych środków poświadczających sprawy o charakterze prawnym. Owa „przeszłość wywołana” poprzez zeznanie świadka mogła zarówno poświadczać, uzupełniać, jak i weryfikować wiarygodność zachowanej dokumentacji²⁴. Wyniki kiery z poszczególnych lat pełniły zatem funkcję potencjalnej listy świadków w ważnych sprawach majątkowych i karnych uchwalanych w mieście. Prawo starochełmińskie stanowiło m.in., że „co stara rada przed nową zezna, to powinna nowa rada uznać”. Należało zawsze, gdy tylko istniała możliwość weryfikacji bieżącej sprawy, uczynić to za pomocą przywołania pamięci poprzedników, zapraszając na obrady większość z rozpatrujących dawną sprawę rajców²⁵. Znane są także przypadki powołania się przez bieżącą radę na autorytet nieżyjących już zmarłych rajców²⁶. Ażeby taki mechanizm mógł funkcjonować, należało prowadzić odpowiednie rejestry corocznej kiery. Takie było też życzenie rajców chojnickich.

Drugim uzasadnieniem założenia księgi, jaką podali, była naturalna śmierć rajców, która w oczywisty sposób bezpowrotnie niszczyła wiedzę o dawnych wydarzeniach, a w wypadku braku zapisu, na zawsze je unicestwiała.

Jaki impuls mógł sprawić, że nagle w 1436 r. chojniccy rajcy postanowili zażegnać owo zagrożenie popadnięcia w niepamięć spraw miejskich? Tego typu refleksję nad potrzebą zachowania

²⁴ Szerzej zob. *ibidem*, s. 378–382.

²⁵ *Prawo starochełmińskie 1594 (1394)*, red. W. Maisel, W. Zdrójkowski, tłum. A. Bzdęga, A. Gaca, Toruń 1985, Ks. I, art. 18, s. 37.

²⁶ Praktyczne wykorzystanie owego mechanizmu poświadczeniowego dobrze pokazuje zapiska gdańskiego kramarza Jakoba Lubbeego z 1471 r. Aktualnie zasiadająca rada powołała się na pamięć nieżyjących rajców, przed którymi rozstrzygano sporną sprawę o budowę muru ogniowego. Ich wyrok oraz autorytet miały rangę dowodową w konflikcie sięgającym 19 lat wstecz, mimo że obaj już nie żyli, zob. J. Możdżeń, *Czynności prawne władz miasta Gdańska w zapiskach prywatnych Jakoba Lubbeego (1465–1489)* [w:] *Gdańsk w okresie nowożytnym. Kultura, religia, polityka, społeczeństwo i stosunki międzynarodowe*, red. W. Długokęcki, J. Sarnowsky, Gdańsk 2021, s. 212–213.

pamięci zapisywano zazwyczaj na skutek różnego rodzaju kataklizmów, np. pożarów miasta, wojen czy epidemii. Tymczasem w księdze chojnickiej mowa jest o „śmierci naturalnej”. Dla okresu lat 30. XV w. w dziejach Chojnic nie mamy informacji ani o wybuchu epidemii²⁷, która dotknęłaby miasto, ani o nagłej, gwałtownej śmierci członków rady, np. w wyniku kilkutygodniowego oblężenia miasta przez wojska polsko-husyckie w lipcu i sierpniu 1433 r. Wręcz przeciwnie, miasto wówczas pozostało niezdobyte, wytrzymując ostrzał artyleryjski, podkopywanie murów i długotrwałe obleganie. Zachowane przekazy źródłowe z obu stron konfliktu wyrażają raczej uznanie dla chojniczan za aktywną obronę miasta, dobre przygotowanie i wytrwałość w odpięciu ataku²⁸. Pewnym wytłumaczeniem mógłby być efekt psychologiczny niszczącego ataku husyckiego na Pomorze²⁹. Dla mieszkańców Chojnic było to pierwsze oblężenie w dziejach. Trudno jednak jednoznacznie rozstrzygnąć ową kwestię, zważywszy na brak przekazów historyograficznych powstałych w kręgu rady. Być może winić należy zwykły splot okoliczności, na skutek którego w krótkim czasie właśnie śmiercią naturalną zmarło kilku sędziwych, zasłużonych członków rady miasta, a wraz z nimi pamięć o przeszłości Chojnic, co skomplikowało poważnie bieżącą pracę sądowniczą rady i ławy.

Z perspektywy stuleci należy zauważyć, że omawiana księga spełniła swoje zadanie, gdyż dotrwała do naszych czasów, zachowała dla współczesnych pamięć o dziejach miasta. Jest przez to najważniejszym źródłem o najstarszych dziejach Chojnic³⁰. Zdecydowały o tym m.in. pieczołowitość pracy kolejnych pokoleń pisarzy miejskich, którzy prowadzili zapisy regularnie do lat 40. XVI w., z uzupełnieniami sięgającymi lat 60. XVI w.

Należy stwierdzić, że w treści księgi przeważają zapiski sądu ławniczego oraz ordynacje rady, wyniki kier natomiast nie były

²⁷ Ostatnia wielka epidemia w Prusach miała miejsce w 1427 r., zob. M. Malewicz, *Zjawiska przyrodnicze w relacjach dziejopisarzy polskiego średniowiecza*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980, s. 146–147; B. Mozejko, *Zarazy w średniowiecznym Gdańsku [w:] Dżuma, ospa, cholera. W trzechsetną rocznicę wielkiej epidemii w Gdańsku i na ziemiach Rzeczypospolitej w latach 1708–1711*, red. E. Kizik, Gdańsk 2012, s. 44.

²⁸ Szeroką analizę zob. P. Karp, *Polsko-husycka wyprawa zbrojna przeciw zakonowi krzyżackiemu w roku 1433*, Zielona Góra 2017, s. 204–224, tam dalsza literatura.

²⁹ Por. *ibidem*, s. 291–293.

³⁰ Por. uwagi W. Look, *Inwentarz archiwum miasta Chojnic...*, s. 18.

wpisywane regularnie. Księga ta nie ma wyodrębnionych części tematycznych poza jednym miejscem. Na stronie 86 wraz z rozpoczęciem nowej składki datowanej na lata 90. XV w. (zob. niżej) zapisano nagłówek „Liber compositionis”, co można tłumaczyć „księga uregulowań”. Jak słusznie zauważył Witold Look, od początku XVI w. w księdze zwiększa się znacznie udział zapisów o charakterze zobowiązań finansowych: kontraktów kupna–sprzedaży, dzierżaw, kontraktów dłużnych itp. Zdaniem tego archiwisty przyczyną owej specjalizacji należy szukać w rozwoju kancelarii chojnickiej, która wprowadziła wówczas księgi pomocnicze, a wpisy zaczęto porządkować tematycznie³¹. W kancelarii równoległe prowadzono, niezachowaną do dziś, księgę przyjęć do prawa miejskiego z zapiskami do roku 1550, która – jak wnioskujemy z narracji Goedtkego – w XVIII w. już nie istniała. Była mu natomiast znana jej kontynuacja z lat 1550–1770, zachowana do dnia dzisiejszego³². W 1544 r. założono także nową ogólną księgę radziecką, doprowadzoną do roku 1623³³ i to ona przejęła funkcję ogólnej księgi wpisów. Oprócz nich od XVI w. w kancelarii prowadzono odrębne księgi kontraktów kupna–sprzedaży oraz księgi rezygnacji i spraw opiekuńczych³⁴.

Omawiana księga wraz archiwaliami miejskimi w XIX w. została przewieziona do Królewca, z którego na początku XX w. trafiła do nowo otwartego archiwum w Gdańsku. Na oprawie zachowały się resztki czerwonej banderoli z nazwą „K[öni]g[lich]e Staatsarchiv Danzig”, pod nimi ołówkiem zapisano starą sygnaturę 320/1. Na licu górnej okładziny widoczne są także ślady po przyklejonej kartce, być może zawierającej tytuł księgi. W latach 1920–1936 księga znajdowała się w archiwum w Poznaniu, a w trakcie II wojny światowej znów przekazano ją do Gdańska. Po zakończeniu wojny, w 1946 r., Akta miasta Chojnic wraz z księgą przekazano do Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Bydgoszczy, a w 1967 r. – do Powiatowego Archiwum Państwowego w Chojnicach³⁵, po czym w latach 70. XX w. ponownie wróciły do Bydgoszczy.

³¹ *Ibidem*, s. 19.

³² I.G. Goedtke, *Geschichte der Stadt Conitz...*, s. 37; APB, Akta miasta Chojnic, 1675, 32; por. *Das Bürgerbuch der Stadt Konitz von 1550–1850*, hg. v. E. Kloss, Danzig 1927.

³³ APB, Akta miasta Chojnic, 1675, 34.

³⁴ W. Look, *Inwentarz archiwum miasta Chojnic...*, s. 19; APB, 1675, 51.

³⁵ W. Look, *Inwentarz archiwum miasta Chojnic...*, s. 35–36.

Wśród pierwszych badaczy księgi kontrowersje wzbudzała także jej datacja. Na górnej okładzinie znajduje się kilka warstw nowożytnego pisma określającego zakres chronologiczny zawartości księgi oraz samą zawartość. Są one częściowo nieczytelne z powodu wyblaknięcia atramentu, ale także i prób razurowania napisów, a wreszcie zaklejenia ich za pomocą kawałka papieru (być może zawierającego tytuł). Dziś widoczne są ślady po zdrapanym kleju o kształcie prostokątnym zakrywającym stare napisy. Ślady starszych napisów układają się w tytuł i, korygowany trzema rodzajami rąk, zakres dat w następującym układzie (zob. fot. 1):

A[c]ta [.....] ³⁶ Con[sularia]
[An]n ^o 1466 ³⁷ <soll heißen, lub> <u>1436</u> ³⁸
1544 ³⁹ 1544 ⁴⁰

Zdaniem Izaaka Goedtkego księga miejska Chojnic powstała w 1466 r., mimo że – jak sam zauważył – treścią swoją sięga wstecz do roku 1436⁴¹. Nie zgodził się z tym Paul Petras. Słusznie stwierdził, że Goedtke źle odczytał datację⁴² znajdującą się na pierwszej karcie kroniki oraz na oprawie: „vierhundert und der noch im sechs un[d]dr[e]isegestem jo[re]”. Zapis daty rocznej odpowiada zamiłowaniu pisarza do stosowania własnego systemu kontrakcji. Wszelkie wątpliwości w zakresie określenia daty powstania księgi przynosi analiza znaków wodnych.

Budowa księgi

Księga stanowi poszyt in folio liczący 290 stron (paginacja współczesna ołówkowa), złożony z kilkunastu składek różnej objętości pochodzących z XV–poł. XVI w. Blok księgi ma wymiary 31,2 × 21,3 cm. Oprawa z białej skóry powstała w XV w., o czym świadczą

³⁶ Wyraz częściowo wydrapany i/lub zamazany.

³⁷ Pismo z XV w.

³⁸ Pismo z przełomu XVII/XVIII w.

³⁹ Pismo z XVI w.

⁴⁰ Pismo z przełomu XVII/XVIII w.

⁴¹ I.G. Goedtke, *Geschichte der Stadt Conitz...*, s. 36–37 (numeracja stron odnosi się zarówno do tekstu niemieckiego, jak i polskiego tłumaczenia).

⁴² P. Petras, *Chronik...*, s. 77.

znajdujące się na wewnętrznej stronie górnej okładziny wpisy kancelaryjne dotyczące cen towarów i usług (fot. 2). Dolna część okładziny nie zachowała się. Oprawa mogła początkowo chronić tylko XV-wieczne luźno funkcjonujące składki, co było dość powszechne⁴³. Nie jest pewne, kiedy została utracona dolna część okładziny. Przy założeniu, że oprawa chroniła tylko składki XV-wieczne, możliwe, że ją odcięto, prawdopodobnie na początku XVI w. w celu jej powiększenia i regularnie doszywano kolejne składki. Być może też ta część okładziny uległa uszkodzeniu przypadkowo i to dało dobrą okazję do powiększenia księgi i niezakładania nowej. O tym, że księgę powiększano, świadczy datacja papieru, w której widać narastający ciąg chronologiczny składek. Księgę prowadzono regularnie jeszcze w latach 40. XVI w., a następnie uzupełniano aktualizacje przy pojedynczych wpisach aż do lat 60. XVI w. Zgadza się to z naszą wiedzą o chojnickiej praktyce kancelaryjnej, w roku 1544 założono bowiem nową księgę radziecką⁴⁴. Niestety, brak znaków wodnych na ostatnich składkach. Na podstawie zachowanej ciągłości wpisów jednak widać, że prawie na pewno były to lata 40. XVI w., gdyż wpisy główne na ostatnich kartach pochodzą z lat 1542–1543 (z aktualizacjami do lat 60.), co zgodne jest z datą 1544 podaną na oprawie.

Dokładna rekonstrukcja układu składek jest obecnie prawie niemożliwa ze względu na stan zachowania rękopisu (po tzw. konserwacji zachowawczej), który można określić jako zły. Liczne luźne karty oraz przestrzenie między składkami (np. pęknięcia związków) zaklejano taśmą papierową. Budowa księgi ma charakter nieregularny i w przybliżeniu wygląda następująco (należy zastrzec jednak pewien margines błędu ze względu na wspomniane przklejenia):

$$\begin{aligned} & \text{II}^4 + \text{II}^8 + \text{III}^{22} + \text{I}^{24} + \text{I}^{26} + \text{I}^{28} + (\text{V}+1 \text{ add. ante } 31)^{52} + \text{V}^{68} + \text{IV}^{84} + \\ & \text{II}^{88} + \text{IV}^{104} + (\text{VI}+1 \text{ add. ante } 107)^{130} + \text{VII}^{158} + (\text{IV}+1 \text{ add post } 174)^{176} + \\ & (\text{III}-1 \text{ exc. post } 184)^{186} + \text{II}^{190} + (\text{IX}+1 \text{ add. ante } 193)^{232} + \text{II}^{236} + \text{VIII}^{268} + \\ & (\text{IV}+1 \text{ add. ante } 271)^{286} + \text{II}^{290} \end{aligned}$$

Bliższe informacje o dziejach księgi i etapach jej powstawania otrzymujemy dzięki datacji znaków wodnych. Niestety, słaby stan opracowania filigranistyki nowożytnej sprawia, że w wypadku

⁴³ J. Tandecki, *Edycje średniowiecznych ksiąg wpisów...*, s. 138.

⁴⁴ APB, Akta miasta Chojnic, 1675, 34.

znaków wodnych z XVI w. możemy wskazać jedynie warianty zbliżone. Dwóch znaków wodnych nie udało się zidentyfikować z powodu słabej widoczności bądź szczątkowości przedstawienia.

W księdze występuje przynajmniej⁴⁵ trzynaście typów papieru wszytych w układzie chronologicznym na s. 1–236, pozostałe s. 237–290 – to kwaśny papier nowożytny bez znaków wodnych. Data założenia księgi – 1436 r. – jest zgodna z okresem wyprodukowania pierwszego typu papieru występującego na s. 1–28, który jest opatrzony filigranem przedstawiającym gałązkę winnego grona o wymiarach $4,7 \times 4,2$ cm. Na każdej z trzech gałązek znajduje się po sześć gron. Papier ten można datować dość dokładnie na około 1436–1437 r.⁴⁶ Bieżące wpisy pochodzą z roku 1436. Drugi typ papieru na s. 29–52 można datować na lata 60. XV w. Filigran przedstawia trzy pagórki z jednokonturową lancą zatkniętą na szczycie góry, zakończoną sześciopłatkowym kwiatem; wymiary $2,5$ cm \times ca 9 cm⁴⁷. Wpisy pochodzą z lat 40. i 50. XV w. Trzeci typ papieru występuje na s. 53–68 i przedstawia filigran z głową wołu (o wydłużonym kształcie) z oczami umiejscowionymi po środku na wysokości uszu, bez zaznaczonych nozdrzy, z dwukonturową lancą między rogami, zakończoną krzyżem łacińskim, nad którym jednokonturowa gwiazda o sześciu promieniach; $3,5 \times 14$ cm⁴⁸. Ten wariant znaku można datować na lata 60. XV w.⁴⁹ Wpisy pochodzą z okresu 1470–1488 (z dopiskiem z 1527 r.).

⁴⁵ Ostatnie karty nie mają znaków wodnych, trudno zatem ustalić jednoznaczne pochodzenie papieru.

⁴⁶ Znak datowany na rok 1437, zob. G. Piccard, *Wasserzeichen*, Bd. 14: *Frucht*, Stuttgart 1983 r., s. 140, nr 813. Wersja on-line w Wasserzeicheninformationssystem [dalej: WZIS]: DE2730-PO-129543. Analogiczny kształtem filigran, lecz nieco mniejszy z 1436 r., przedstawia C.M. Briquet, *Les Filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, t. 3, Paris 1907, przedruk z 2007 r., nr 13025, s. 648 (Eberbach, 1436 r.). Reprodukacja z wersji on-line: [https://briquet-online.at/loadRepWmark.php?rep=briquet&refnr=13025&lang=fr](https://briquet-online.at/loadRepWmark.php?rep=briquet&refnr=13025&la ng=fr) [dostęp: 13.10.2021].

⁴⁷ Analogiczny znak o zbliżonych wymiarach $9 \times 2,7$ cm produkowały papiernie niemieckie około 1466 r., zob. G. Piccard, *Dreiberg*, Th. 1, Stuttgart 1996, s. 186, nr 1063 (Trient, 1466 r.) i nr 1064 (Bassano, Süddeutschland, 1463 r.).

⁴⁸ Analogiczny znak z 1479 r. pochodzący prawdopodobnie z Lipska, o wym. $3,8 \times 13,9$ cm, zob. WZIS: DE4860-Rep_V_18_109.

⁴⁹ Analogiczny znak, lecz mniejszy o 2 cm, prezentuje G. Piccard, *Ochsenkopf. Findbuch II*, Th. 3, Stuttgart 1966, Abt. 11, nr 225 (m.in. Ansbach, Bamberg, Stuttgart, Würzburg, Braunschweig); *idem*, *Ochsenkopf. Findbuch II*, Th. 1, Stuttgart 1966, s. 173.

Czwarty typ papieru na s. 69–84 ma filigran z trzema pagórkami. Na środkowym z nich znajduje się dwukonturowa lanca zakończona krzyżem maltańskim; $3,7 \times 12$ cm. Filigrany z analogicznym przedstawieniem są datowane na lata 80. lub 90. XV w.⁵⁰ Wpisy pochodzą z lat 1485–1512.

Piąty typ papieru na s. 85–104 zawiera filigran z głową wołu (w kształcie bardziej trójkątnym) z oczami osadzonymi przy krawędziach głowy, z dwukonturową lanca między rogami, zakończoną łańciskim krzyżem i owiniętym wokół niego wężem. Wymiary $20 \times 4,5$ cm⁵¹. Datacja analogicznych znaków wodnych to przełom lat 90. i pierwsze dziesięciolecie XVI w. (między 1509–1514 r.). W tym wypadku jednak można ją przesunąć na *ante* 1499 r. Wpisy obejmują bowiem lata 1499–1525. Szósty typ papieru, wyraźnie kwaśnego, obejmuje s. 105–130. Filigran przedstawia głowę wołu z oczami i nozdrzami, między rogami dwukonturowa lanca z owiniętym wokół niej wężem, zakończona poprzeczną belką; wys. ca 10 cm. Datacja to ca 1522–1527 r.⁵² Wpisy pochodzą z lat 1523–1532. Siódma składka zawiera papier gdański (s. 131–158). Przedstawia gdański krzyż podwójny, bez tarczy herbowej, zwieńczony koroną o wys. 7,5 cm, umiejscowiony na zgięciu kart. Datacja to ca 1527–1528 r.⁵³ Zapiski wraz z aktualizacjami obejmują

⁵⁰ Zbliżony typ ikonograficzny prezentuje *Likhachev's Watermarks an english-language version*, eds. J.S.G. Simmons, B. v. Ginneken-van de Kastele, vol. 2: *Plates & Indexes*, Amsterdam 1994, nr 2683–2684.

⁵¹ Analogiczny znak, lecz nieco szerszy (5,5 cm), o zgodnej wysokości jest datowany na 1509 r. (Leipzig, Kraków), zob. G. Piccard, *Ochsenkopf. Findbuch II*, Th. 3..., Abt. 16, nr 219; a także na rok 1514 (Kowno), zob. G. Piccard, *Ochsenkopf. Findbuch II*, Th. 1..., s. 239. Analogiczny znak, lecz o wys. 18 cm podaje E. Laucevicius, *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a. Atlasas*, Vilnius 1967, nr 1479, s. 210; *idem*, *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a.*, Vilnius 1967, s. 194. Wiele analogicznych znaków prezentuje rosyjski katalog, gdzie wysokość znaku różni się o 0,5–1 cm, rozpiętość czasowa zawiera się między 1491–1515 r., zob. *Likhachev's Watermarks...*, vol. 2, Pl. s. 239–244. Żaden z nich nie ma jednak wysokości 20 cm.

⁵² Najbardziej zbliżony wariant podaje E. Laucevicius, *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a. Atlasas...*, nr 1483, s. 209; *idem*, *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a...*, s. 194. Znak datowany jest na rok 1526 r. (Kowno), ma jednak wys. 10,5 cm. Podobny wariant, lecz bardziej regularny w kształcie datowany na lata 1522–1527 (Głaz, Legnica, Königsberg, Memel, Riesenburg) zob. G. Piccard, *Ochsenkopf. Findbuch II*, Th. 3..., Abt. 16, nr 63; G. Piccard, *Ochsenkopf. Findbuch II*, Th. 1..., s. 236.

⁵³ Najbardziej zbliżony wariant datowany na 1528 r. (Wilno), zob. *Gdańska kronika Bernta Stegmannna (1528)*, komentarz i edycja J. Moźdżeń, współpraca K. Stöbener, M. Sumowski, Toruń 2019, s. XLIX, fot. 19; z 1526 r. (Königsberg), lecz o wysokości 8 cm, zob. *Likhachev's Watermarks...*, vol. 1: *Text*, Amster-

lata 1532–1564. Ósmy typ papieru obejmuje s. 159–176 z filigranem wyobrażającym koronę zakończoną dwukonturowym wysokim łukiem z perłami po stronie zewnętrznej (po trzy z każdej strony), na jego szczycie dwukonturowy krzyż łaciński, obręcz korony z koralikami i sztyftami. Wysokość ca 10,7 cm. Mnogość wariantów tego znaku nie pozwoliła na odnalezienie identycznego w żadnym z dostępnych katalogów. Najbardziej zbliżone warianty datuje się na lata 30. XVI w.⁵⁴ Wpisy z aktualizacjami dotyczą głównie czynszów z lat 1530–1565. Dziewiąty typ papieru zawarty jest na s. 177–186 i zawiera filigran przedstawiający nieregularną koronę z trzema liliami, nad nimi łuk półokrągły dwukonturowy ze słabo zaznaczonymi nieregularnymi perłami i sztyftami w obręczy, na szczycie korony osadzona perła, a na niej krzyż grecki. Wysokość wynosi 6,5 cm. Datacja zbliżonych wariantów to lata 1536–1541⁵⁵. Wpisy z lat 1542–1567. Dziesiąty typ papieru obejmuje s. 187–190. Znak wodny przedstawia niezidentyfikowany typ korony o dwukonturowej obręczy, w zwieńczeniu jednokonturowe stożki zakończone perłami, pod koroną niezidentyfikowany symbol, być może dwukonturowa litera; wys. 3,7 cm. Wpisy pochodzą z roku 1535. Jedenasty typ papieru obejmuje s. 195–232 i zawiera niewielki niezidentyfikowany znak wodny, być może z motywem gwiazdy lub kwiatu o wys. 3,2 cm. Wpisy regularnie prowadzone z lat 1536–1544. Dwunasty typ papieru obejmuje s. 233–236. Znajdujący się na nim filigran przedstawia głowę wołu z oczami na obrzeżach głowy, ze szpiczasto zakończonymi

dam 1994, s. 153; *Likhachev's Watermarks...*, vol. 2, nr 3291; por. Wariant: WZIS: DE9150-PO-126110. Analogiczny typ pod nr 266 datowany na 1527 r. (Gdańsk) podaje W. Budka, *Znaki wodne papierni w Rzeczypospolitej Polskiej XVI w. Spis reprodukcji znaków wodnych [w:] Historia papiernictwa. Antologia prac historyka Włodzimierza Budki, Duszniki-Zdrój 2009*, s. 256, 298; a także nr 137 pochodzący z 1531 r. (Warna) oraz nr 138 pochodzący z 1527 r. (Wrocławek), zob. J. Siniarska-Czaplicka, *Filigrany papierni położonych na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej od początku XVI do połowy XVII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969.

⁵⁴ Najbardziej zbliżony wariant z roku 1537 notuje WZIS: DE4620-PO-52448.

⁵⁵ Analogiczny znak różniący się elementami osadzonymi na szczycie korony, lecz o identycznej wysokości datowany na 1536 r., zob. *Likhachev's Watermarks...*, vol. 2, nr 3012; *Likhachev's Watermarks...*, vol. 1, s. 138 (papiernia z dokumentów króla Zygmunta I); wariant drugi datowany na 1541 r., zob. *Likhachev's Watermarks...*, vol. 2, nr 3343; *Likhachev's Watermarks...*, vol. 1, s. 156 (papiernia z dokumentów króla Zygmunta Augusta). Warianty zbliżone datowane na lata 1536–1541 r. zestawia Briquet, vol. 1, nr 5062, s. 302.

uszami, z rogami mocno wykręconymi na zewnątrz. Nad głową dwukonturowa lanca zakończona krzyżem łacińskim, a wokół niej wijący się dwukonturowy wąż. Wysokość ca 15 cm. Najbardziej zbliżony kształtem wariant jest datowany na lata 1536–1545⁵⁶. Wpisy pochodzą z 1539 r. Trzynasty typ papieru (jeden lub kilka) nie ma znaków wodnych, obejmuje kilka składek ze s. 237–290. Wpisy pochodzą z lat 1540–1568. Regularne wpisy prowadzone do lat 40. XVI w. z uzupełnieniami do roku 1568 r. Należy zatem stwierdzić, że datacja filigranów zgadza się z datami granicznymi księgi podanymi na oprawie. W 1544 r. założono nową księgę wpisów, a w starej dopisywano tylko aktualizacje lub kasacje spraw wpisanych przed 1544 r.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Akta miasta Chojnic, 1675, 33; 34; 51.
- W. Look, *Inwentarz archiwum miasta Chojnic 1356–1772/1801*, Warszawa 1975 (mps w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy).

Źródła drukowane

- Briquet C.M., *Les Filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, t. 3, Paris 1907 (przedruk z 2007).
- Das Bürgerbuch der Stadt Konitz von 1550–1850*, hrsg. v. E. Kloss, Danzig 1927.
- Gdańska kronika Bernta Stegmanna (1528)*, komentarz i edycja J. Możdżeń, współpr. K. Stöbener, M. Sumowski, Toruń 2019.
- Goedtko I.G., *Geschichte der Stadt Conitz / Historia miasta Chojnic*, oprac. F. Pabich, A. Czapczyk, tłum. L. Stoltmann, Chojnice 1991.
- Goedtko I.G., *Geschichte der Stadt Conitz worinnen do wohl von derselben Benennung, Ursprung, Erbauung, Rechten, Freyheiten, Gütern und andern hierzu gehörigen Sachen, als auch von denen Kriegen, Belagerungen, Brand-schaden, Pest-Zeiten und andern denckwürdigen Begebenheiten mehr gehandelt wird: Alles ausgeschriebenen*

⁵⁶ G. Piccard, *Ochsenkopf. Findbuch II*, Th. 3..., Abt. XVI, nr 294, s. 781; por. *idem*, *Ochsenkopf, Findbuch II*, Th. 1..., s. 242.

- und andern glaubwürdigen Urkunden genommen. Worzu eine kurze Nachricht von einigen gelehrten Leuten, so in der Stadt Conitz gebohren, hinzugethan worden*, Danzig: gedruckt bey E. Edl. Rahts und des Gymnasii Buchdr. seel. Joh. Dan. Stollen Wittwen, durch Thomas Johann Schreiber, [1724], <http://staredruki.ihuw.pl/stWeb/single/366/> [dostęp: 29.11.2021].
- Handfesten der Komturei Schlochau, nebst einigen verwandten Urkunden für den Druck*, bearb. v. P.P. Panske, Danzig 1921 („Quellen und Darstellungen zur Geschichte Westpreußens”, Bd. 10).
- Księga sądowa miasta Kamionki w ziemi lubelskiej 1481–1559*, oprac. A. Sochacka, G. Jawor, Lublin 2009.
- Laucevicius E., *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a.*, Vilnius 1967.
- Laucevicius E., *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a. Atlasas*, Vilnius 1967.
- Likhachev’s Watermarks an english-language version*, eds. J.S.G. Simons, B. v. Ginneken-van de Kastelee, vol. 1: *Text*, Amsterdam 1994; vol. 2: *Plates & Indexes*, Amsterdam 1994.
- Piccard G., *Dreiberg*, Th. 1, Stuttgart 1996.
- Piccard G., *Ochsenkopf. Findbuch II*, Th. 1–3, Stuttgart 1966.
- Piccard G., *Wasserzeichen*, Bd. 14: *Frucht*, Stuttgart 1983.
- Prawo starochełmińskie 1594 (1394)*, red. W. Maisel, W. Zdrójkowski, tłum. A. Bzdęga, A. Gaca, Toruń 1985.
- J. Siniarska-Czaplicka, *Filigran y papierni położonych na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej od początku XVI do połowy XVII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1969.
- Wypisy do „Dziejów Chojnic”*, oprac. J. Knopek, Chojnice 2018.

Bazy internetowe

- Wasserzeichen-Informationssystem, <https://www.wasserzeichen-online.de/wzis/index.php>.
- Briquet on-line, <https://briquet-online.at>.

Literatura przedmiotu

- Brillowski E., *Geschichte der Stadt Conitz in Westpreußen*, „Preussische Provinzial-Blätter” 1829, Bd. 1, s. 407–506; 1829, Bd. 2, s. 313–324, 444–454, 519–532; 1830, Bd. 3, s. 39–55, 221–229.
- Bruski K., *Chojnice w średniowieczu (do roku 1466)* [w:] *Dzieje Chojnic*, red. K. Ostrowski, wyd. 2, Chojnice 2010, s. 50–110.
- Buda J., *Akta i księgi okresu księgi wpisów z Prus Królewskich w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy. Stan opracowania i pomoce*

- archiwalne* [w:] *Kancelarie okresu księgi wpisów w Prusach Królewskich*, red. A. Tomczak, Warszawa 1994, s. 131–136.
- Budka W., *Znaki wodne papierni w Rzeczypospolitej Polskiej XVI w. Spis reprodukcji znaków wodnych* [w:] *Historia papiernictwa. Antologia prac historyka Włodzimierza Budki*, Duszniki-Zdrój 2009.
- Czaja R., *Chojnice. Historia i rozwój przestrzenny miasta* [w:] *Atlas historyczny miast polskich*, t. 1: *Prusy Królewskie i Warmia*, z. 7, oprac. R. Czaja, R. Golba, Z. Kozieł, I. Lewandowska, Toruń 2013, s. 7–14
- Czaplewski P., *Goedtke Izaak Gottfried* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 8, red. K. Lepszy, Wrocław–Kraków–Warszawa 1939, s. 199.
- Dzieje Chojnic*, red. K. Ostrowski, Chojnice 2003 (wyd. 2, Chojnice 2010).
- Dzieje ziemi i powiatu chojnickiego*, t. 4: *Dzieje ziemi chojnickiej w wypisach*, oprac. J. Knopek, Chojnice 2008.
- Gierszewski S., *Goedtke Izaak Gotfryd* [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 2, red. S. Gierszewski, Gdańsk 1994, s. 74–75.
- Girsztowt A., Możdżeń J., *Najstarsze statuty cechowe Chojnic*, cz. 1: *Statut krawców z 1417 r.* [w:] *Pomerania – Prussia – Polonia. Księga Jubileuszowa Profesora Wiesława Długokęckiego z okazji 65. rocznicy urodzin*, red. R. Kubicki, Gdańsk 2022 [w druku].
- Groth A., *Ustrój miasta* [w:] *Dzieje Chojnic*, red. K. Ostrowski, Chojnice 2003, s. 107–226.
- Karp P., *Polsko-husycka wyprawa zbrojna przeciw zakonowi krzyżackiemu w roku 1433*, Zielona Góra 2017.
- Malewicz M., *Zjawiska przyrodnicze w relacjach dziejopisarzy polskiego średniowiecza*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980.
- Manikowska H., Kozak A., *Przeszłość wywołana – zeznania przed sądem* [w:] *Przeszłość w kulturze średniowiecznej Polski*, t. 2, red. H. Manikowska, Warszawa 2018, s. 333–402
- Możdżeń J., *Czynności prawne władz miasta Gdańska w zapiskach prywatnych Jakoba Lubbeego (1465–1489)* [w:] *Gdańsk w okresie nowożytnym. Kultura, religia, polityka, społeczeństwo i stosunki międzynarodowe*, red. W. Długokęcki, J. Sarnowsky, Gdańsk 2021, s. 207–225
- Możejko B., *Zarazy w średniowiecznym Gdańsku* [w:] *Dżuma, ospa, cholera. W trzechsetną rocznicę wielkiej epidemii w Gdańsku*

- i na ziemiach Rzeczypospolitej w latach 1708–1711*, red. E. Kizik, Gdańsk 2012, s. 43–61.
- Petras P., *Chronik der Stadt Konitz*, Konitz 1910.
- Samsonowicz H., *Średniowieczne księgi sądowe małych miast [w:] Homines et Societas, Czasy Piastów i Jagiellonów. Studia historyczne ofiarowane Antoniemu Gąsiorowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Poznań 1997, s. 478.
- Starzyński M., *Archiwa miejskie w średniowiecznych strategiach pamięci [w:] Przeszłość w kulturze średniowiecznej Polski*, t. 1, red. J. Banaszekiewicz, A. Dąbrówka, P. Węcowski, Warszawa 2018, s. 447–478.
- Stromski Z., *Goedtkes Izaak Gotfryd [w:] Pamięci godni. Chojnicki słownik biograficzny 1275–1980*, Bydgoszcz 1986, s. 24.
- Tandecki J., *Edycje średniowiecznych ksiąg wpisów z terenu Prus Królewskich. Stan obecny i postulaty badawcze [w:] Kancelarie okresu księgi wpisów w Prusach Królewskich*, red. A. Tomczak, Warszawa 1994, s. 137–147.
- Wolff A., *Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI w.*, „Studia Źródłoznawcze” 1957, t. 1 s. 155–184.

Abstract

Buch des Gedächtniß – The Oldest Town Record of Chojnice (1436–1544): Circumstances Surrounding Its Writing and a Codicological Commentary

This article contains an analysis of the codicological context and circumstances surrounding the writing of the oldest city record of Chojnice. This volume is the most important source of information about the town's medieval history. It is in the State Archive in Bydgoszcz in the section devoted to Documents of Chojnice under signature no. 33. The date of its writing has provoked controversy among scholars, as the date of 1436 was often misread as 1466. The author discusses and analyzes the structure of the volume, the phases of its production, and dates the paper on the basis of an analysis of the dating of the water marks. These water marks confirm that volume began to be kept in the 1430s and subsequent pages were sown in as the pages of the manuscript were filled up. It is a typical record of entries kept simultaneously by the council and the town court; it was kept through to the 1640s. The introductory section of the volume is unique. There

the councilors present in minute detail the motives behind starting it. They call it a book of memory, one that aims to preserve a memory of official matters, court cases, and transactions entered into. The author also considers the circumstances that could have influenced the late establishment of the record – only in 1436 – and points out the self-awareness of the members of the town council as guardians of the memory of the town's history.